“AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİ TARİXİNDƏ GÖMRÜK İŞİ”

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Röfət əli oğlu Quliyevin “GÖMRÜK İŞİ AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİ TARİXİNDƏ” (elmi redaktor akademik İsmayıl Hacıyev, rəyçilər tarix elmləri doktoru, professor Anar İsgəndərov, iqtisad elmləri doktoru, professor Amil Məhərrəmov, tarix elmləri doktoru Adil Məmmədov və tarix üzrə fəlsəfə doktoru Cəbi Bəhraməv. Bakı, “Turxan” NPB, 2015) adlı üç cilddən ibarət kitabları haqqında

Qədim tarixə malik Azərbaycan dövlətçiliyində gömrük işi ölkəmizin iqtisadi həyatında həlledici rol oynamışdır. Azərbaycanın on qədim zamanlardan başlamış günümüzədək Şərqlə Qərb, Şimalla Cənubun ticarət yollarının qovşağında yerləşməsi əsrarəngiz gömrük işinin inkişafına təkan vermişdir. Tarixin müxtəlif dövrlərində burada mövcud olmuş dövlətlərin sərhədlərindən diqqət ölkələrə aparılan yüklərdən toplanan vergilər xəzinənin əsas gəlir mənbələrindən biri idi. Zaman keçdikcə, gömrük işi həm hüquqi, həm də xidmətin təşkili baxımından təkmilləşmiş, təbəqiləşi və idarəçilik strukturu inkişaf etmişdir.

Rəfət Quliyevin Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində gömrük işinə həsr olunmuş birinci kitabı “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920)” adlanır. Beş fəsil və 360 səhifə həcmində olan kitabda qədim dövrdən başlayaraq Xalq Cümhuriyyəti sütununa qədər olan dövrdə gömrük ənənələrinə nəzər salınmışdır. XIX yüzilin başlanğıcında yuxarı Azərbaycan xanlıqlarının Rusiya tərəfindən işğal edilməsi nəticəsində onun sərhədlərində gömrükxanaların yaradılması məsələsi ən plana çəkildi. Hətta Şimali Azərbaycan Rusiya imperiyasına zorla birləşdirilməsi rəsmiləşdirən Gülüstan və Türkmənçay müqavilələrinin imzalanmasından öncə orazimizdə gömrükxana və sərhəd postlarının təşkil edilməsinə başlanıldı. 1809-cu il avqustun 6-da çarın Bakı gömrükxanasının açılması haqqında xüsusi fərmanı oldu. Gömrük işini tənzimləyən gömrük tarifləri çar hökumətinin xarici ticarət siyasətinin “güzgüsü” idi. Birinci dünya müharibəsinin qədər Azərbaycan orazisində fəaliyyət göstərən gömrük müəssisələri əsasən Rusiya ilə Qacarlar dövlətinin iqtisadi-ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsində baş rol oynamışdır. Hərbi əməliyyatlar başlayan kimi Azərbaycan orazisindəki bəzi gömrük məntəqələri və gömrükxanalara hərbi xarakter buraxılış məntəqələrinin işində çətinliklər yarandı. Şimali Azərbaycanın İran və Osmanlı dövləti sərhədləri boyu yerləşən gömrük məntəqələrinin fəaliyyəti hərbi əməliyyatlar səbəbindən dayandırıldı. Rusiya imperiyası siqnat etdikdən sonra fəaliyyət göstərən müxtəlif hökumətlər və forqli siyasi rejimlər - Müvəqqəti hökumət, Bakı Soveti, Sentrokaspi diktaturası dövründə gömrük işi, əslində, başı-başına buraxılmışdı. Həmin siyasi rejimlərin həkim sürdüyü müddətdə Azərbaycanın yerüstü və yeraltı sərvətləri, maddi və mənəvi sərvət resursları bir çox hallarda gömrük nəzarətindən kənar dövlət sovriyəsində və qaçaqmalçılıq yolu ilə daşınıb aparılması sonsəviyyə səsində təbiət edilir. Kitabda göstərildiyi kimi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə milli gömrük xidmətinin yaradılması, qısa vaxt ərzində daha da təkmilləşdirilməsi prosesi sistemli şəkildə təhlil olunmuşdur. Lakin Cümhuriyyətin tarixinə aid müasir tədqiqatlarda müstəqil dövlət quruculuğunun bir çox istiqamətləri ossalandırılsa da, bu dövrün tarixinin əsasını şəkildə öyrənilməsində tədqiqat obyektindən kənarda qalmış problemlərdən biri də ən mühüm dövlət atributlarından olan gömrük xidmətinin təşəkkülü və fəaliyyətidir. Əsərdə Azərbaycan Parlamenti və hökumətinin ölkənin gəlir və xərc sorbəbləridə gömrük rolunu nəzərə və gömrük baxımından sərhəd məsələlərinə xüsusi diqqət yetirdiyini, xarici ticarətin gömrük tənzimlənməsinin hüquqi əsaslarının yaradılmasın sahəsində fəaliyyəti yaddaşlardır. Milli hökumətin gömrük siyasətində tarixi şəraitdən asılı olaraq həyata keçirilən mühüm dəyişiklikler müəyyən arayıc səsədləri və digər məsələlər əsasında araşdırılır. Kitabda təqdiq olunan problemlə bu və ya digər şəkildə olaqalı olan əhəmiyyətli tarixi səhifələr elmi dövriyyəyə ilk dəfə daxil edilmişdir. AXC dövründə yaradılmış gömrük sistemi yeridilməsi, gömrük işi ilə bağlı məsələlərin Azərbaycan Parlamentində dəfələrlə geniş müzakirəyə çıxarılması və qəbul qanun layihəsinin müzakiro və qəbul edilməsi həqiqətə maraqlı məqamları açıqlamışdır. Qeyd olunur ki, Azərbaycan Parlamenti və hökumətinin gərgin fəaliyyətiliə əlaqadar yaranmış, ilk növbədə, maliyyə və gömrük tənzimlənməsinə aid qanunların qəbulu, milli valyutanın təthiq edilməsi və s. sadəcə bir ölkənin deyil, ümumi yönümlü iqtisadi quruluşunu daha da möhkəmləndirməsinə xidmət edirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü səbərləri əvvəlki dövrdən miras qalmış təsərrüfat dağınıqlığı şəraitindən xilas olmaq üçün xarici iqtisadi-ticarət əlaqələrini normal məcraya yönəldilməsi, sənayenin sərbəst inkişafına təminatın yaradılması nəzərdə tutulmuş qanunlar qəbul edilmişdir. Kitabda göstərildiyi kimi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa müddətdə dövr ərzində müasir tariximəlidə ilk dəfə olaraq milli gömrük xidmətinin təşkili vəzifələri həyata keçirilməyə başlandı. Cümhuriyyətin ilk gömrük nazirliyi və cənub sərhədlərində gömrük məntəqələri işə salındı. Təəssüf ki, bolşevik qüvvələrinin xarici işlərə müdaxiləsi nəticəsində qısa müddətdə bu işi başa çatdırmağa imkan vermədi. Kitabın sonunda əlavə olaraq “Bir ölkə daxili və xarici əlaqələrinin sərhədlərinin sərbəstliyi və tarixi xronologiyanın müəyyənləşdirilməsində etnik-praktik əhəmiyyətin daha da artması. Bu baxımdan Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən 2008-ci il tarixində elan olunmuş “Azərbaycan yeni illər” elan olunduğuna görə əlamətdar yubileyə müəlliflər mühüm töhfələrdir.

R.Ə.Quliyevin “Azərbaycan SSR sovet gömrük sistemi şəraitində (1920-1991)” adlı ikinci kitabında (Bakı: 2015, 308 s.) Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti devrildikdən sonra xarici ticarət əlaqələri üzərində dövlət inhisarının bərqərar olması və gömrük işi sahəsində sovet rejiminin özünəməxsus qaydalarının tətbiq edilməsi prosesi sistemli şəkildə araşdırılır. Sovet ugalı və SSRİ-nin yaradılması ilə bir dövlət halında birləşdirilən sovet respublikalarının xarici ticarət əlaqələrinin mərkəzdən idarə edilməsinin nəticələri təhlil edilmişdir. Müəllif SSRİ-də hökm sürmüş inzibati-amirlik sisteminin başqa sahələrdə olduğu kimi, gömrük işinin təkmilləşməsinə mənfi təsirini, həmçinin milli gömrük mütəxəssislərinin hazırlanmasına mahdudiyyətlər yaratmasını xüsusi vurğulamışdır. 1920-1991-ci illər ərzində Azərbaycan SSR ərazisindəki gömrükxanaların fəaliyyəti, sovet gömrük sistemində rolu və əhəmiyyəti təhlil olunur. Tədqiq olunan problemlə bu və ya digər şəkildə əlaqalı olan bir sıra əhəmiyyətli tarixi sənədlər elmi dövriyyəyə ilk dəfə daxil edilmişdir. Kitabda sovet hökumətinin Azərbaycan SSR-nin müstəqil gömrük-tarif siyasəti yeritmək cəhdlərinə imkan vermməsi öna çəkilmiş, xarici iqtisadi əlaqələri mərkəzi idarəetmə orqanlarına tabe edilməsi və gömrük ənənələrinin yox olmasına səbəb olduğu göstərilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920) dövründə milli gömrük xidmətinin yaradılması, qısa vaxt ərzində daha da təkmilləşdirilməsi prosesi sistemli şəkildə təhlil olunmuşdur. Lakin Cümhuriyyətin tarixinə aid müasir tədqiqatlarda müstəqil dövlət quruculuğunun bir çox istiqamətləri ossalandırılsa da, bu dövrün tarixinin əsasını şəkildə öyrənilməsində tədqiqat obyektindən kənarda qalmış problemlərdən biri də ən mühüm dövlət atributlarından olan gömrük xidmətinin təşəkkülü və fəaliyyətidir. Əsərdə Azərbaycan Parlamenti və hökumətinin ölkənin gəlir və xərc sorbəbləridə gömrük rolunu nəzərə və gömrük baxımından sərhəd məsələlərinə xüsusi diqqət yetirdiyini, xarici ticarətin gömrük tənzimlənməsinin hüquqi əsaslarının yaradılmasın sahəsində fəaliyyəti yaddaşlardır. Milli hökumətin gömrük siyasətində tarixi şəraitdən asılı olaraq həyata keçirilən mühüm dəyişiklikler müəyyən arayıc səsədləri və digər məsələlər əsasında araşdırılır. Kitabda tədqiq olunan problemlə bu və ya digər şəkildə olaqalı olan əhəmiyyətli tarixi səhifələr elmi dövriyyəyə ilk dəfə daxil edilmişdir. AXC dövründə yaradılmış gömrük sistemi yeridilməsi, gömrük işi ilə bağlı məsələlərin Azərbaycan Parlamentində dəfələrlə geniş müzakirəyə çıxarılması və qəbul qanun layihəsinin müzakiro və qəbul edilməsi həqiqətə maraqlı məqamları açıqlamışdır. Qeyd olunur ki, Azərbaycan Parlamenti və hökumətinin gərgin fəaliyyətiliə əlaqadar yaranmış, ilk növbədə, maliyyə və gömrük tənzimlənməsinə aid qanunların qəbulu, milli valyutanın təthiq edilməsi və s. sadəcə bir ölkənin deyil, ümumi yönümlü iqtisadi quruluşunu daha da möhkəmləndirməsinə xidmət edirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü səbərləri əvvəlki dövrdən miras qalmış təsərrüfat dağınıqlığı şəraitindən xilas olmaq üçün xarici iqtisadi-ticarət əlaqələrini normal məcraya yönəldilməsi, sənayenin sərbəst inkişafına təminatın yaradılması nəzərdə tutulmuş qanunlar qəbul edilmişdir. Kitabda göstərildiyi kimi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa müddətdə dövr ərzində müasir tariximəlidə ilk dəfə olaraq milli gömrük xidmətinin təşkili vəzifələri həyata keçirilməyə başlandı. Cümhuriyyətin ilk gömrük nazirliyi və cənub sərhədlərində gömrük məntəqələri işə salındı. Təəssüf ki, bolşevik qüvvələrinin xarici işlərə müdaxiləsi nəticəsində qısa müddətdə bu işi başa çatdırmağa imkan vermədi. Kitabın sonunda əlavə olaraq “Bir ölkə daxili və xarici əlaqələrinin sərhədlərinin sərbəstliyi və tarixi xronologiyanın müəyyənləşdirilməsində etnik-praktik əhəmiyyətin daha da artması. Bu baxımdan Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən 2008-ci il tarixində elan olunmuş “Azərbaycan yeni illər” elan olunduğuna görə əlamətdar yubileyə müəlliflər mühüm töhfələrdir.

R.Ə.Quliyevin “Azərbaycan SSR sovet gömrük sistemi şəraitində (1920-1991)” adlı ikinci kitabında (Bakı: 2015, 308 s.) Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti devrildikdən sonra xarici ticarət əlaqələri üzərində dövlət inhisarının bərqərar olması və gömrük işi sahəsində sovet rejiminin özünəməxsus qaydalarının tətbiq edilməsi prosesi sistemli şəkildə araşdırılır. Sovet ugalı və SSRİ-nin yaradılması ilə bir dövlət halında birləşdirilən sovet respublikalarının xarici ticarət əlaqələrinin mərkəzdən idarə edilməsinin nəticələri təhlil edilmişdir. Müəllif SSRİ-də hökm sürmüş inzibati-amirlik sisteminin başqa sahələrdə olduğu kimi, gömrük işinin təkmilləşməsinə mənfi təsirini, həmçinin milli gömrük mütəxəssislərinin hazırlanmasına mahdudiyyətlər yaratmasını xüsusi vurğulamışdır. 1920-1991-ci illər ərzində Azərbaycan SSR ərazisindəki gömrükxanaların fəaliyyəti, sovet gömrük sistemində rolu və əhəmiyyəti təhlil olunur. Tədqiq olunan problemlə bu və ya digər şəkildə olaqalı olan bir sıra əhəmiyyətli tarixi sənədlər elmi dövriyyəyə ilk dəfə daxil edilmişdir. Kitabda sovet hökumətinin Azərbaycan SSR-nin müstəqil gömrük-tarif siyasəti yeritmək cəhdlərinə imkan vermməsi öna çəkilmiş, xarici iqtisadi əlaqələri mərkəzi idarəetmə orqanlarına tabe edilməsi və gömrük ənənələrinin yox olmasına səbəb olduğu göstərilmişdir.

Rəfət Quliyevin “Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində gömrük işi” adlı üçüncü kitabında (Bakı: 2015, 480 s.) müstəqillik illərində Azərbaycan Respublikasında dövr idarəçiliyinin ayrılmaz sətkin hissəsi olan gömrük xidmətinin təşkili və formalaşması mərhələləri araşdırılır. Kitabda gələrilir ki, həqi bir dövlət üçünün iqtisadi suverenliyi və iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etməkdən mövcud ola bilməz. Buna görə də, hər bir müstəqil dövlət öz milli qanunvericiliyində gömrük işinin təşkilinə xüsusi diqqət verir. Azərbaycan Respublikası da bu mənada istisna təşkil etmir. Buna görə də müstəqillik əldə edildən sonra dövlət quruculuğu sahəsində təxirəsalınmaz vəzifələrdən biri də ölkənin iqtisadi maraqlarının və mənafelərinin qorunması, sonrakı xarici iqtisadi fəaliyyət və idxal-ixrac əməliyyatlarına dövlət nəzarət sisteminin yaradılması, sərbəst bazar iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi idi. Lakin 1992-ci ilin yanvar-aydın yaradılan müvəqqəti gömrük aparatı orqan bir sıra səbəblərə görə ümumdövlət əhəmiyyətli vəzifələrin həyata keçirilməsi prosesindən kənarda qalmışdı. Bunun səbəbi o dövrdə hakimiyyətdə olan qüvvələrin hem milli-mənəvi, hem siyasi, hem də peşəkarlıq baxımından dövlətçi idarəçiliyə hazır olmaması idi. Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra özünün sərbəst gömrük nəzarəti həyata keçirsə do, bu saha do bir sıra çətinliklərlə mövcud idi. Bunlardan biri, onun bütün sərhədlərini əhatə edə bilən gömrük şəbəkəsi yox idi: İkincisi, milli gömrük siyasəti və bu sasədə qanunvericilik bazası işlənilib bazırlanmamışdı. Üçüncüsü, milli gömrük kadrları azluq təşkil edirdi və bu kadrların da əksəriyyəti bəza, todra təlim işinin təşkili üçün dərsliklər və dərs vəsaitləri yox idi. Elmi-nəzəri bazanın mövcud olmaması, ikiqat, hibqəri və tarixi səpkidə araşdırmalar aparılmadı. Bu cildə müəllif müstəqilliyin ilk illərində gömrük işinin və xarici iqtisadi-ticarət əlaqələrinin təşkilində monfi halları etraflı təhlil etmişdir. Kitabda həmçinin Heydər Əliyevin gömrük idarəçiliyinin möhkəm sasələr üzərində qurulması sahəsində nəhəng təşkilatçılıq fəaliyyətindən geniş bəhs edilmişdir. Bu sahədə ilk təcəbbüs kimi Naxçıvanda gömrük idarəçiliyinin təşkili məsələsinə toxunulmuşdur.

Bu illər ərzində Ulu Öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi və tövsiyələri əsasında dövlətimin gömrük siyasətinin iqtisadi, təşkilati və hüquqi mexanizmləri işlənilib-bazırlandı. Onun rəhbərliyi altında dövlət həyatının bütün sahələrində geniş miqyaslı islahatlar həyata keçirildi.

(Davamı 4-cü səhifədə)

"AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİ TARİXİNDƏ GÖMRÜK İŞİ"

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Röfət Əli oğlu Quliyevin "GÖMRÜK İŞİ AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİ TARİXİNDƏ" (elmi redaktor akademik İsmayıl Hacıyev, rəyçilər tarix elmləri doktoru, professor Anar İsgəndərov, iqtisad elmləri doktoru, professor Amil Məhərrəmov, tarix elmləri doktoru Adil Məmmədov və tarix üzrə fəlsəfə doktoru Cəbi Bəhramov. Bakı, "Turxan" NPB, 2015) adlı üç cilddən ibarət kitabları haqqında

(Əvvəli 2-ci səhifədə)

[illegible]

[illegible] bir dövr ərzində gömrük tariximizin elmi tədqiqi baxımından araşdırılan bu əsərləri Azərbaycan tarixşünaslığına [illegible] xidmət edəcəkdir. İnanıraq ki, "Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində gömrük işi" adlı bu fundamental əsər oxucular tərəfindən maraqla qarşılanacaq və tarixşünaslığımızda bu sahədə olan "boşluğu" aradan qaldıracaqdır.

Fəxrəddin MƏMMƏDOV,
tarix üzrə elmlər doktoru, professor

Əli Rza XƏLƏFLİ,
şair-publisist